

Harran İlahiyat Dergisi | Harran İlahiyat Journal

Sayı/Issue: 45, Haziran/June 2021, 76-97

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hij/issue/62823>

ISSN 2791-6812

Hizb-ut Tahrir Yapılanması Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz: Özbekistan ve Türkiye Örneği

A Comparative Analysis on Hizb ut-Tahrir Movement: Uzbekistan and Turkey

Yazar Bilgisi Author Information

Ahmet AKTAŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Siirt, Türkiye
Asst. Prof., Siirt University Faculty of Theology, Siirt, Turkey
aktasahmet21@gmail.com, orcid.org/0000-0003-3986-6189

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Yayın Etiği Publishing Ethics	Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. Makale, çift taraflı kör hakemlik yöntemiyle en az iki hakem tarafından incelenmiştir. This article has been scanned with iThenticate software and no plagiarism detected. It has been examined by at least two referees using double sided blind refereeing method.
Finansman Funding	Yazar, bu çalışma için herhangi bir dış fon almadığını beyan eder. Author declares that they get no any external funding for this study.
Çıkar Çatışması Conflict of Interest	Yazar bu çalışmayla ilgili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder. Author declares that there is no any conflict of interest related to this study.
DOI	https://doi.org/10.30623/hij.952974
Geliş Tarihi / Received	Kabul Tarihi / Accepted
20 Ekim/October 2020	27 Mart/March 2021

Öz

Bu çalışmada, küresel bir İslam Devleti ve Hilafet kurma gayesi ile 1953 yılında Takiyuddin en-Nebhânî tarafından kurulan Hizb-ut Tahrir'in faaliyetlerinin Özbekistan ve Türkiye üzerinden karşılaştırmalı bir analizi yapılmıştır. İki bölüme ayrılan çalışmanın ilk bölümünde Hizb-ut Tahrir'in kuruluş süreci, ideolojisi ve hareket metodu hakkında bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde ise Hizb-ut Tahrir'in Özbekistan ve Türkiye'deki faaliyetleri ele alınmıştır.

HT ilk etapta Arapça konuşulan ülkelerde faaliyet yürütmeyi hedeflemiş ancak süreç içerisinde küresel bir faaliyet ağına kavuşmuştur. Günümüzde Avrupa, Asya, Amerika ve Afrika kıtalarında 45 farklı ülkede faaliyet yürüten HT, uluslararası bir yapılanma haline gelmiştir. Sovyetler Birliğinin halkın inancını yaşamasına yönelik olumsuz tutumu ve bir devlet politikası olarak ateizmi dayatması, Orta Asya'daki birçok Müslümanın kendi dinini rahat bir şekilde yaşaması engellemiştir. Sürecin içerisinde halkın dini bilgiye ulaşımı gittikçe zorlaşmıştır. Bu durum, dini bilgiye aç bir kesimin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte dini bilgi ve yaşayışın önündeki engeller de ortadan kalkmıştır. Oluşan bu yeni ortam birçok dini hareketin ilgisini çekmiştir. Birçok dini-politik hareket, bu bölgede etkin birer aktör olmak için çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Bu hareketlerden birisi de Hizb ut-Tahrir'dir. HT'nin fikirleri, 1970'li yılların sonlarında bölgedeki yükseköğretim kurumlarında okumak üzere Ürdün ve Filistin'den gelen öğrenciler aracılığıyla gelmiş ancak dönemin şartlarından dolayı etkisi sınırlı kalmıştır. HT, 1995 yılında Fergana vadisindeki çalışmalarıyla etkinliğini arttırmış ve kısa süre içinde Kırgızistan, Kazakistan ve Tacikistan gibi komşu ülkelere de yayılmıştır.

HT'nin aktif olmaya çalıştığı ülkelere birisi de 1517-1924 yılları arasında İslam dünyasına halifelik etmiş olan Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra kurulmuş olan Türkiye'dir. HT'nin Türkiye'ye yönelik ilk faaliyetleri 1960'lı yıllarda parti ideolojisini burada yaymak için gönderilen Ürdünlü öğrenciler aracılığıyla başlamıştır. HT, dağıttığı bildirilerle kısa sürede ülke gündemine oturmuştur. Sürecin içerisinde faaliyetlerini sürdüren HT, 2005 yılında yaptığı bir açıklama ile Türkiye Vilayetini kurduğunu açıklamıştır. Hareketin sorumluluğuna Yılmaz Çelik getirilmiştir. HT'nin Türkiye vilayeti yapılanması aslında resmi olarak kurulmuş bir yapılanma değildir. Başka bir ifadeyle, devletin yetkili organları tarafından böyle bir yapılanmanın Türkiye'de kurulmasına resmi olarak izin verilmemiştir. Buradaki resmen kuruldu ifadesi HT örgütü açısından bir resmi kuruluş sürecidir. HT'nin Türkiye vilayetinin kurulduğu yönündeki açıklamalarından sonra aynı yıl 2 Eylül tarihinde Cuma namazı çıkışında Fatih Camisinde yaptığı eylemle kamuoyunda ses getirmiştir. Tekbirler eşliğinde 300-500 kişilik bir grup bir araya gelmiş, grup adına HT Türkiye sorumlusu Yılmaz Çelik bir açıklama yapmıştır. Söz konusu açıklamada Hilafetin yeniden getirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

HT'nin Özbekistan ve Türkiye'deki yapılanma güçleri karşılaştırıldığında Türkiye'de görece daha zayıf kaldığı görülmektedir. İşte bu çalışmada, "Hizb-ut Tahrir'in, Türkiye'yle kıyaslandığında, Özbekistan'da daha etkin olmasının nedenleri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın sonucunda, söz konusu ülkelerin sosyo-politik yapılarındaki farklılıkların HT'nin bu ülkelerdeki başarı ve başarısızlığında kilit bir rol üstlendiği tespit edilmiştir. Özbekistan'da Sovyet Yönetiminin uyguladığı din politikasının sonucunda dini bilginin üretimi ve yayılması alanında ciddi bir boşluğun olması, HT'nin buralarda etkili olmasını sağlamıştır. Buna karşın Türkiye'de din hizmetlerinin Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından tek bir merkezden yönetilmesi, İlahiyat alanında bilginin üretimi ve yayılmasında Türkiye'nin kendi entelektüel

kadrolarını oluşturması ve yaklaşık 100 yıllık bir demokrasi ile yönetilme geleneğinin olması, HT'nin Türkiye'de daha zayıf kalmasına neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Siyaset, Hizb-ut Tahrir, Hilafet, İslam Devleti

Abstract

In this study, a comparative analysis is made on Hizb ut-Tahrir's activities in Uzbekistan and Turkey, a movement which was initiated in 1953 by Takiyuddin en-Nebhani to establish a global Islamic state and caliphate. The study has two parts. In the first part, some information about the establishment process, ideology, and methodology of Hizb ut-Tahrir (HT) is presented. In the second part, Hizb ut-Tahrir's activities in Uzbekistan and Turkey are examined.

HT aimed to operate in Arabic-speaking countries in the first place, but later, it established a global network of activities. Currently, HT, which operates in 45 different countries in Europe, Asia, America and Africa, has become an international movement. The Soviet Union's negative attitudes towards the people's faith and its imposition of atheism as a state policy prevented many Muslims in Central Asia from practicing their religion in comfortable manner. During this time, public access to religious information has become increasingly difficult. This has led to the emergence of a hunger for religious knowledge. With the dissolution of the Soviets, obstacles to religious knowledge and life were also eliminated. This new environment attracted the attention of many religious movements. Many religious and political movements have engaged in various activities to become active in this region. One of these movements is Hizb ut-Tahrir. HT's ideas came through students from Jordan and Palestine who studied at higher education institutions in the region in the late 1970s. But, this influence was limited due to the circumstances of the period. HT increased its effectiveness with its activities in the Fergana Valley in 1995 and soon spread to neighbouring countries such as Kyrgyzstan, Kazakhstan and Tajikistan.

One of the countries in which HT tries to be active is Turkey, which was established after the fall of the Ottoman Empire that reigned the Islamic world as caliphate between 1517 and 1924. HT's first activities in Turkey began in the 1960s through Jordanian students sent here to spread the party ideology. HT quickly sat on the country's agenda with the pamphlets it circulated. Carrying on its activities later on, HT announced that it had established the province of Turkey in 2005. Yilmaz Celik was brought to the responsibility of the movement. However, this statement was not an official one. For, such a movement could not have been officially allowed to be established in Turkey by the authorities. The statement here meant a formal establishment process from the HT's point of view. Two years after this statement, HT made its voice heard through demonstrations held in Fatih Mosque after Juma prayer on Friday, September, 2nd in the same year. A group of 300-500 people came together, accompanied by takbirs, and on behalf of the group, Yilmaz Celik, the head of HT Turkey, made a speech. In this speech, it was emphasized that the caliphate should be reintroduced.

When organizational forces of HT in Uzbekistan were compared to those of Turkey, it is seen that they remain relatively weak in Turkey. In the study, the main focus is on the reasons why HT was more active in Uzbekistan when compared to Turkey. In conclusion, the study suggests that the differences in the socio-political structures of these countries play a key role in the success and failure of HT movement in these countries. It is also argued that due to the religious policy implemented by the Soviet Government in Uzbekistan, a serious gap in the production and

dissemination of religious knowledge was constituted, which enabled HT movement to be effective in this region. On the other hand, since religious services are managed from a single centre named Religious Affairs Administration and the production and dissemination of knowledge in theology is provided by a unique academic intelligentsia in Turkey and as the country has a tradition of having been governed by democracy for almost 100 years; HT remained weaker in Turkey.

Keywords: Sociology of Religion, Politics, Hizb ut-Tahrir, Caliphate, Islamic State

Giriş

İslam dünyası için 3 Mart 1924 tarihi önemli bir dönüm noktası olmuştur. Birinci Dünya Savaşından yenik ayrılan Osmanlı Devleti'nin yerine kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı'daki saltanat sisteminin yerine cumhuriyete dayalı yeni bir rejim kurmuştur. Yönetimsel anlamda köklü değişikliklere imza atan genç cumhuriyetin kurucu kadroları, siyasal anlamdaki devrimlerine Hilafeti kaldırmakla devam etmiştir. Cumhuriyet idaresinin bu siyasal reformu birçok dini grup için temel eleştiri noktası olmuştur.

İslam coğrafyasında faaliyet yürüten birçok grup için Hilafeti tekrar inşa etmek en büyük hedeflerden birisi haline gelmiştir. Başka bir deyişle, Hilafet çatısı altında tüm Müslümanları toplama isteği birçok hareketin temel hareket noktası olmuştur. Bu hareketlerden birisi de 1953 yılında Takiyuddin en-Nebhânî tarafından kurulmuş olan Hizb-ut Tahrir'dir. HT, bütün Müslümanları tek bir çatı altında toplamak adına bir İslam Devleti ve Hilafet sistemi kurmayı hedefleyen bir yapılanmadır. Bu hedef, diğer birçok grup için de söz konusudur. Ancak HT'yi bu gruptan ayıran temel nokta, arzu edilen bu hedeflere ulaşmada kullandığı yöntemdir. HT, hilafetin tekrardan kurulabilmesi için şiddete dayalı bir mücadeleyi reddedip tamamen tebliğe dayalı bir metodu takip etmektedir. Bu yönüyle, şeriata dayalı bir yönetim sistemi kurmak isteyen yapılardan farklılaşmaktadır.

İlk etapta Arapça konuşulan ülkelerde faaliyet yürütmeye çalışan HT, zamanla küresel bir faaliyet ağına kavuşmuştur. Günümüzde Avrupa, Asya, Amerika ve Afrika kıtalarında 45 farklı ülkede faaliyet yürüten HT, uluslararası bir yapılanma haline gelmiştir. 1960'lı yıllarda öğrenciler üzerinde Türkiye'de faaliyet yürütmeye çalışan HT, dağıttığı bildirilerle kısa sürede ülke gündemine oturmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Orta Asya oluşan sosyo-politik yapı, HT'nin faaliyetlerini bu bölgede yoğunlaştırmasını beraberinde getirmiştir.

HT'nin faaliyet yürüttüğü ülkelerdeki yapılanmasının gücü, o ülkenin kendi dinamikleri çerçevesinde değişkenlik arz edebilmektedir. Bazı ülkelerde daha güçlü bir yapılanmaya sahip olabilirken bazılarında ise görece daha zayıf kalabilmektedir. İşte bu çalışma, HT'nin yapılanma gücünü Özbekistan ve Türkiye üzerinden karşılaştırmalı bir şekilde ele almaktadır.

1. Araştırmanın Problemi ve Metodolojisi

HT'nin faaliyet yürüttüğü ülkelerdeki örgütlenme gücü, ülkelerin kendine has özelliklerinden dolayı farklılaşmaktadır. Bazı ülkelerde daha güçlü bir tabana sahipken bazı ülkelerde ise görece daha zayıf kalmıştır. Söz konusu durumun yaşandığı iki ülkeye Özbekistan ve Türkiye'yi örnek vermek mümkündür. HT, Özbekistan'da Türkiye'ye kıyasla daha geniş bir tabana hitap edebilmektedir. Buradan hareketle çalışmanın ana

problemini şöyle ifade edebiliriz: *HT, Türkiye'ye kıyasla neden Özbekistan'da daha etkili olmuştur?* Tersten söyleyecek olursak, *HT, Özbekistan'daki başarısını niçin Türkiye'de gösterememiştir?*

Çalışma, bir taraftan HT'nin kuruluşu, hedefleri, ideolojisi ile ilgili bilgilere yer vermek suretiyle betimsel HT'nin bu iki ülkedeki örgütsel gücünün farklılaşmasını karşılaştırmalı bir perspektifle ele almaktadır. Bu yönüyle karşılaştırmalı bir araştırma olan bu çalışma, HT'nin kuruluşu, hedefleri, ideolojisi ile ilgili vermesi açısından betimsel bir araştırma özelliği taşımaktadır.

Burada neden Türkiye ve Özbekistan örneklem olarak seçildi şeklindeki soruya şöyle cevap vermek mümkündür: Türkiye ve Özbekistan, halklarının büyük bit kısmı Müslüman olmasına rağmen; siyasal gelenekleri, buldukları coğrafya ve dini kurumların varlığı açısından birbirinden farklılık arz eden ülkelerdir. HT'nin bu iki ülke üzerinden karşılıklı olarak analiz edilmesi, bu tarz yapıların örgütsel etkinliğinin farklılaşmasındaki etkenleri daha net bir şekilde analiz etme şansı sunmaktadır. Halkın büyük bir kısmı Müslüman olan bir ülke ile Müslümanların azınlıkta olduğu bir ülke kıyaslandığında farklı dinamikler devreye gireceği için tam anlamıyla bir karşılaştırma yapma imkânı olmayabilir. Bu nedenle halkın büyük bir çoğunluğunun Müslüman olduğu iki ülke üzerinden bir karşılaştırma yapmak istedik. Elbette başka örneklemeler üzerinden de farklı çalışmalar yapılabilir.

HT'nin böyle bir çalışmaya konu olmasının temel nedenlerinden birisi, ele alınan söz konusu grup ile ilgili Türkiye'de yapılan çalışmaların sayısı yok denecek kadar az olmasıdır. Literatür taradığımızda, HT ile ilgili sadece 6 adet çalışmayı tespit edebildik.¹ Dolayısıyla HT ile ilgili çalışmaların az olması, bizi böyle bir grubu din sosyolojisi perspektifiyle ele almaya sevk etmiştir. Bu çalışmayla, alandaki eksikliğin giderilmesine mütevazı bir katkı sunmak hedeflenmiştir.

Çalışma kapsamında ilk etapta HT'nin kuruluşu, ideolojisi, hedefleri ve hareket metodu ele alınmıştır. Daha sonra araştırmaya konu olan iki ülkedeki faaliyetleri, söz konusu ülkelerde nasıl bir ortamda ve hangi araçları kullanarak etkili olmaya çalıştığı irdelenmiştir. Son aşamada ise, HT'nin bu ülkelerde başarısı/başarısızlığı karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilmiştir. HT'nin başarısında/başarısızlığında toplumsal yapı, kültür, ekonomi, uluslararası roller, vb. birçok faktör etkili olmuştur; ancak biz bu çalışmada "İdeolojik boşluk" ve "Teolojik boşluk" olarak ifade ettiğimiz iki husus üzerinden bir değerlendirme yapmakla yetineceğiz.

Çalışmanın kaynakları, büyük bir kısmı HT'nin internet sitelerinde yayınlanan, HT'nin kurucusu Takiyuddin en-Nebhani'nin yazdığı eserlerin yanı sıra süreç içerisinde HT

¹ Ali Köse, "Hizbüt-Tahriri'l-İslami", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1998; Yusuf Elmas, *Hizbüt-Tahrir ve Ercümen Özman'ın Siyasî ve Dini Görüşleri* (Fırat üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008); Recep Önal, "Dinde Tekelci Söylemin Çağdaş Bir Yansıması Olarak Hizbüt-Tahrir El-İslâmî ve Kelâmcılara Bakışı", ed. Özcan Güngör (Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, Ankara: Sageya, 2019); Yaşar Bedirhan, "Değişen Orta Asya ve Kafkaslarda Radikal Unsurların Yükselişi", *EÜSBED* 4/2 (2011), 439-456; İhsan Yılmaz, "The Varied Performance of Hizb ut-Tahrir: Success in Britain and Uzbekistan and Stalemate in Egypt and Turkey", *Journal of Muslim Minority Affairs* 30/4 (2010), 501-517; İhsan Yılmaz, "Radical Muslim Politics from Comparative Perspective: Theological Deprivation as the Major Source of Hizb ut-Tahrir's Influence", *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi* 6/23 (2010), 99-117.

üyelerinin kendisini tanıtmak amacıyla yazmış olduğu kitap, broşür vb. birinci elden dokümanlarla birlikte konu ile ilgili kitap, makale ve raporlardan oluşmaktadır.

2. Hizb-ut Tahrir (HT)

2.1. HT'nin Kuruluşu ve Hedefleri

Hizb-ut Tahrir, 1953 yılında Muhammed Takiyuddîn en-Nebhânî tarafından kurulmuş, ideolojisi İslam olan siyasi bir partidir. HT'nin ideolojisinin temelini, kurucusu olan en-Nebhânî'nin fikirleri oluşturmaktadır. Kuruluşundan günümüze kadar bu fikirlerde büyük çaplı bir değişikliğin yaşandığı söylenemez. Günümüzde farklı ülkelerde faaliyet yürüten HT'nin dağıttığı bülten, kitapçık, bildiri ve diğer dokümanlara bakıldığında, en-Nebhânî'nin belirlediği doktrinler çerçevesinde yazıldığı görülür. HT'nin güncel meselelere yönelik açıklamalarının da bu temel fikirler çerçevesinde analiz edildiği söylenebilir. Öte yandan HT'nin farklı ülkelerdeki internet sitelerine bakıldığında en-Nebhânî'nin yazmış olduğu kitap/kitapçıkların o ülkenin diline çevrilmiş versiyonlarının yayımlandığı görülür. Dolayısıyla HT'nin lider merkezli bir yapılanma olduğunu söyleyebiliriz.

HT'nin kurucusu olan Muhammed Takiyuddîn en-Nebhânî, 1909 yılında Hayfa'da doğmuştur. Yükseköğretimini Kahire'de Ezher Üniversitesi'nde ve Dâru'l-Ulûm'da tamamlamıştır. Eğitim sonrası ülkesine geri dönen en-Nebhânî, Filistin ve Ürdün'de kadılık görevinin yanı sıra Amman'daki İslam üniversitesinde dersler de vermiştir.² Tabariyye Şeriat mahkemesinde kâtiplik yapan Nebhani, daha sonra Hayfa şeriat mahkemesi başkâtipliği görevini üstlenmiş oradan da Ramle şeriat mahkemesine kadı olarak atanmıştır. Filistin'in İsrail tarafından işgal edilmesinden sonra Suriye'ye göç eden Nebhani, 1948 yılına kadar kadılık görevini sürdürmüştür. 1950 yılındaki istifasına kadar da Kudüs şeriat mahkemesinde kadılık yapmıştır. Hayfa'da bulunduğu süre içerisinde, dini ve sosyal olayların yanı sıra İslam tarihinin önemli olaylarını da programlar düzenlemek suretiyle gündemine alan Cemiyetü'l İ'tisama adlı İslami cemiyette bulunmuştur.³

Müslüman Kardeşler (İhvan) ile yakın ilişkiler içerisinde olan en-Nebhânî, bir dönem İhvan'ın Filistin şubesinde önemli bir kişi olarak görev yapmıştır.⁴ 1952 yılında Nebhani ve arkadaşları Esed, Recep Beyyud et-Temimi ve Abdulkadim Zallum ile yeni bir parti kurmaya karar verdiler. İlk etapta Kudüs'te gayr-i resmi toplantılar düzenlemek suretiyle İslami bir partinin kurulması gerektiği yönünde telkinde bulundular. Bu gayr-i resmi toplantılarla, resmi başvurudan önce taraftar toplamak hedeflenmekteydi. Kendilerini, İslam kardeşliği ve hissiyatını güçlendirmeyi hedefleyen bir grup olarak takdim ediyorlardı. Bu gayr-i resmi toplantılardan sonra, 17 Kasım 1952 yılında HT'nin kurulmasına yönelik izinler için Amman eyalet valiliğine başvurulmuş ancak başvuru olumsuz neticelenmiştir. 1953 yılında bu sefer içişleri bakanlığına parti kurma için başvurulsa da ikinci kez red cevabı alınmıştır. Başvurunun reddedilmesine gerekçe olarak, "Arap milliyetçiliğinin reddedilmesi, krallığın babadan oğula geçmesine karşı çıkma ve sosyal dayanışmanın temeli olarak İslami bağın vurgulanmasına bağlı olarak

² Zeyno Baran, *Hizb ut-Tahrir: İslam's Political Insurgency* (Washington DC: The Nixon Center, 2004), 16.

³ Süha Tacı Faruki, *Hizbu't-Tahrir ve Hilafet*, çev. Hasan Aktaş (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1998), 13.

⁴ David Commins, "Taqi al-Din al-Nabhani and the Islamic Liberation Party", *The Muslim World* 81/3-4 (1991), 194.

Ürdünlü vatandaşların arasında bölünme yaratacağı yönündeki endişeler” gibi nedenler sunuldu. Nebhani ve arkadaşlarının parti kurma taleplerinin reddedilmesinin yanı sıra faaliyetleri de yasaklanmıştır. HT, hiçbir zaman resmiyet kazanmasa da hedeflerinden vazgeçmemiştir.⁵

HT, kendisini nasıl tanımladığı, amaç ve hedeflerinin ne olduğunu bizzat onların kaynaklarından bilmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. HT'nin kendi yapılanması ile ilgili bilgileri içeren *Hizb-ut Tahrir* isimli eserde, Hizb-ut Tahrir'in, ideolojisi İslam olan siyasi bir parti olduğunu; Hilafeti ve şeriatı dayalı bir yönetim kurma gayesiyle Müslümanlara öncülük ettiğini belirtir. Bunun yanı sıra Hizb-ut Tahrir'in ilmi, akademik veya hayır ileriyle uğraşan bir yapı değil siyasi bir kitle olduğu belirtilir.⁶ HT, kendisini siyasi bir parti olarak ifade etse de ne Özbekistan'da ne de Türkiye'de hiçbir zaman için yasal bir parti hüviyeti kazanmamıştır.

HT, kendi hedeflerini ise şöyle ifade etmektedir: “Hizbu't-Tahrir, İslâmî hayatı yeniden başlatmak ve İslâm davasını âleme yaymayı kendisine amaç olarak belirleyerek, Müslümanları, hayatın tüm alanlarının şer'i hükümlere göre düzenlenen bir İslam devleti ve hilafetine döndürmeyi hedeflemektedir. HT, aydın bir fikirle ve doğru bir kalkınmayla Müslümanları geçmişteki izzetine ulaştırmayı ve bu süreçte ümmete liderlik etmeyi amaçlamaktadır.⁷

2.2. HT'nin İdeolojisi

HT'nin siyasi doktrinine bakıldığında, merkezde iki ilkenin bulunduğu görülür. Bunlardan birincisi, insan hayatının bütün yönlerini (siyaset, ekonomi, bilim, ahlak) adil bir şekilde düzenleyen İslam şeriatına; ikincisi ise İslam devletine duyulan ihtiyaçtır. Zira adil bir toplum ancak İslam devleti gibi siyasal bir varlık içerisinde mümkün olabilir.⁸ Bu iki temel ilke çerçevesinde faaliyet yürüten HT, bütün Müslümanları çatısı altında toplayacak olan bir İslam devleti kurmayı ve yine tüm Müslümanların tabi olacağı bir hilafet sistemini tekrardan inşa etmeyi kendisine temel hedef olarak belirlemiştir. Günümüzde ulus temelli bir şekilde varlığını sürdüren devletler, kurulacak olan İslam devletinin birer vilayeti olacaklardır. Nitekim HT'nin internet sayfalarına baktığımızda, faaliyet yürütülen her bir ülkenin bir vilayet olarak kabul edildiği görülür.

HT, temel gaye olarak belirlediği İslam Hilafetini kurmak için 13 yıllık bir hedef belirlemiş ancak daha sonra bu süreyi otuz yıla uzatmıştır.⁹ HT, kurmayı hedeflediği Hilafet sisteminin nasıl işleyeceğini detaylı bir şekilde anlatan *Hilâfet Devleti'nin Anayasa Tasarısı* isimli bir kitapçık yayınlamıştır.¹⁰ Söz konusu kitapçıkta, yönetim sisteminden eğitime, dış siyasetten iktisadi ve sosyal hayata kadar birçok konuda sistemin nasıl işlemesi gerektiği belirtilmiştir.

Kendisini, ideolojisi İslam olan bir siyasal parti olarak tanımlayan HT, Âl-i İmrân suresinin 104. ayetindeki “Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir

⁵ Faruki, *Hizbu't-Tahrir ve Hilafet*, 19-22.

⁶ HT Komisyon, *Hizb-ut Tahrir* (Beirut: Dar'ul Ummah, 2010), 10.

⁷ HT Komisyon, *Hizb-ut Tahrir*, 21.

⁸ Emmanuel Karagiannis - Clark McCauley, “Hizb Ut-Tahrir al-Islami: Evaluating the Threat Posed by a Radical Islamic Group That Remains Nonviolent”, *Terrorism and Political Violence* 18/2 (2006), 317.

⁹ Mateen Siddiqui, “The Doctrine of Hizb ut- Tahrir”, *The Challenge of Hizb ut-Tahrir: Deciphering and Combating Radical Islamist Ideology*, ed. Zeyno Baran (Washington DC: The Nixon Center, 2004), 4.

¹⁰ Hizb-ut Tahrir, *Hilafet Devleti'nin Anayasa Tasarısı* (Hizb-ut-Tahrir neşriyatı, 2006).

topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.” şeklindeki ayeti referans noktası olarak kabul etmektedirler. HT, söz konusu ayette geçen *hayra çağırma* ifadesini “İslam’a çağrı”; *topluluk* ifadesini de “siyasi bir parti” olarak kabul etmektedir. HT’ye göre bu ayetteki ifadeler, böyle bir oluşumun kurulmasını Müslümanlara farz kılmaktadır.¹¹

HT’nin karakterine bakıldığında, melez bir yapılanma özelliği göstermektedir. Parti, siyasi amaçları ve toplumu harekete geçirme çabaları bakımından Müslüman Kardeşler ile benzer özellikler taşırken; sosyal muhafazakârlık ve teolojik görünüm açısından ise Selefi bir görünüm arz etmektedir.¹² HT’yi diğer gruplarla kıyasladığımızda, belki en dikkat çekici yönlerinden birisi, diğer birçok İslami grup, buldukları ülkelerde hedeflerine ulaşmak için siyasal sisteme girmelerine karşın; HT’nin hiçbir şekilde mevcut sistemler ile ilişki içerisinde olmamasıdır. Örneğin Pakistan’da Cemaat-i İslami¹³, Mısır’da İhvan-ı Müslimin, Tunus’ta en-Nahda gibi hareketler kendi hedeflerine ulaşmak için siyasal sistemin içerisinde faaliyet yürütmüş ve ulusal politikalarda önemli roller oynamıştır. Özellikle Mısır İhvan’ı, Arap Baharı sonrasında iktidar deneyimi de yaşamıştır. Ancak HT’ye baktığımızda, böyle bir durumun yaşanmadığını, hatta kendi üyelerinin oy kullanmasını yasakladığını görmekteyiz.

HT’nin mevcut siyasal sistemlere bakışında katı bir reddetme tavrının hâkim olduğu görülür. HT’ye göre, siyasi karar alma süreçlerinde bir pozisyon elde etmek için İslam topraklarındaki “küfür sistemleri”¹⁴ içerisinde bulunmak, bu küfür sistemini desteklemek gibidir. Benzer şekilde şeriat kurallarının bazı yönlerini uygulamaya çalışan kanunların ortaya konması ve sonra bunlara oy verilmesi kesinlikle yasaktır, zira böyle bir tavır, insanın Allah’ın hükmü üzerinde hüküm sürmesine neden olur. Bu da İslam akidesi ile tam bir çelişkidir.¹⁵ HT, yöneticilere ortak olmayı, küfür hükümlerine ortak olma arak kabul ettiği için hiçbir şekilde yönetimdekilerle münasebette bulunulmaması gerektiğine inanmaktadır. Bunun yanı sıra, ekonomik, eğitimsel, sosyal ve ahlaki alandaki düzenlemeler için yöneticilerle iş birliği yapmaya karşıdır. HT’ye göre böyle bir iş birliği, mevcut küfür düzenlerinin ömrünü uzatma ve onların sistemini meşrulaştırma anlamına gelmektedir. HT, mevcut yönetim ve yöneticilerle ortak olmanın aksine, onları ve uyguladıkları küfür düzenlerini yıkmayı hedeflemektedir.¹⁶ HT, modern devlet ve onun yönetim yapısını reddettiği için, üyelerinin siyasal sürece müdahil olmasını, oy kullanmasını veya seçimlere katılmasını, bireylerin kendileri için küfür sistemi olan siyasi partiler kurmasını yasaklamaktadır.¹⁷ HT’ye göre, İslam dini dışında herhangi bir dine veya ideolojiye davet eden partiler (hizbler) kurmak veya bu partilerden birisine üye olmak Müslümanlara haramdır.¹⁸

¹¹ HT Komisyon, *Hizb-ut Tahrir*, 10-11.

¹² Jacob Høigilt, “Prophets in Their Own Country? Hizb al-Tahrir in the Palestinian Context”, *Politics, Religion & Ideology* 15/4 (2014), 507.

¹³ İrfan Ahmad, *Hindistan’da İslamcılık ve Demokrasi -Cemaat-i İslami’nin Dönüşümü-*, çev. Uğur Gezen (İstanbul: Açılım Kitap, 2015).

¹⁴ HT’ye göre İslam Şeriatının uygulanmadığı yönetim sistemleri birer küfür sistemidir.

¹⁵ The Members of Hizb al-Tahrir in Britain, *The Method to Re-Establish the Khilafah* (London: Al-Khilafah Publications, 2000), 67.

¹⁶ HT Komisyon, *Hizb-ut Tahrir*, 40-41.

¹⁷ Elisa Orofino, “The Appeal of Vocal Islamism in the West: The Case of Hizb Ut-Tahrir Vis-à-Vis Its Competitors”, (2019), 1016.

¹⁸ HT Komisyon, *Hizb-ut Tahrir*, 14.

2.3. HT'nin Hareket Metodu

HT, hareket metodunu, İslam Peygamberinin İslâmiyet'i tebliğ etme sürecine atıfla üç aşamaya ayırmaktadır. İlk aşama, kültürlendirme aşamasıdır. Bu aşamada, partisel kitleyi oluşturmak adına, partinin fikri ve metodunun muhtemel üyelere aktarılması şeklinde faaliyet yürütülmektedir. İkinci aşama ise ümmet ile kaynaşma aşamasıdır. Bu aşamada, İslam'ın hayata geçirilmesini sağlamak amacıyla ümmet ile kaynaşılmaya çalışılır. Son aşama ise, yönetimi ele geçirerek, İslam'ı bütün yönleriyle uygulama ve bunu dünyaya yayma aşamasıdır.¹⁹ HT'nin bu üç aşamalı metodunu kısaca, partiye üye kazandırma, toplumu İslamileştirme son olarak ise devleti ele geçirip şeriata göre yönetme şeklinde ifade edebiliriz.

HT, hilafetin yeniden kurulmasından sorumlu olan çekirdek bir kadro oluşturmak suretiyle faaliyet yürütmektedir.²⁰ Hizb-ut Tahrir'in aydınları, partilerinin İslam'ın ortaya koyduğu ekonomik, sosyal ve eğitimsel sistemlerin ve politikaların ayrıntılarını bilmeleri gerektiğini, onlar olmadan Halifelige geri dönemeyeceğini belirtmektedir.²¹ HT, İslam coğrafyasındaki rejimlerin devrilmesi ve bunların yerine Halifelğin getirilmesi gerektiğini açık bir şekilde ifade etmektedir. Grup, hilafetin kurulabilmesi için kendi fikirlerini kabul eden bir kitle oluşturmayı hedeflemektedir. Bu kendi hareket metodlarının ikinci aşaması olan İslamlaştırmaya tekabül etmektedir. HT, devleti ele geçirip sonra toplumu İslam'ı kabule zorlamak yerine toplumun, HT'nin fikirlerini benimsemeye ikna etmeyi tercih etmektedir. Bu hedefe ulaşıldığında rejim değişikliği kaçınılmaz olacaktır.²² Uygulamaya çalışılan bu strateji, HT'nin hedeflediği rejim değişikliği için şiddet ve zor kullanmak yerine İslamlaştırma şeklinde tabandan gelen bir değişimi tercih ettiğini göstermektedir.

HT, benimsemiş olduğu bu hareket metodu ile hedefine ulaşmada aşamalı bir süreci takip etmiştir. Benimsenen bu hareket metodu aslında her hareket için benzer bir süreç olarak değerlendirilebilir. İster dini ister siyasi olsun, ortaya çıkan her hareketin ilk aşamada kendi ideolojisine inanan bir kitle oluşturması gerekir. Zira bir fikir veya ideoloji ne kadar güçlü olursa olsun, onu destekleyen bir kitle olmadıkça o fikrin yaşaması kolay olmayacaktır. Bu nedenle, bütün hareketlerin ilk aşaması destekçi bulma ile başlar. Bu aşamada, insanlara söz konusu grubun ideolojisi aktarılır. Bu şekilde, grubun fikrini benimseyip destekleyen bir kitle oluşturulmaya çalışılır. Grup ideolojisini benimsemiş bir kitle oluştuğunda, grubun ideolojisinin diğer insanlara aktarılmaya başlandığı ikinci aşamaya geçilir. Son aşama ise, yönetimi ele geçirip grubun kendi ideolojisi çerçevesinde bir yönetim sistemi oluşturmaktır. Bu yönü ile bakıldığında, HT'nin benimsemiş olduğu hareket metodunun diğer hareketlerden farklı olduğu söylenemez. HT'nin, kendi hareket metodunu, İslam Peygamberinin hareket metodu ile özdeşleştirmek suretiyle kendisini meşrulaştırmaya çalıştığını söyleyebiliriz.

HT'nin hareket metodunun aşamalarından birisi de güçlü olduğunu düşündükleri kişilerden yardım talep etmektir. Bu kapsamda iki farklı lidere halifelik teklifi sunulmuştur. HT, 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devriminden sonra iki kez devrim

¹⁹ HT Komisyon, *Hizb-ut Tahrir'in Değişirme Metodu (Menhac)* (Beyrut: Dar'ul Ummah, 2009), 43.

²⁰ Mohamed Nawab Mohamed Osman, "Hizbut Tahrir Malaysia: the Emergence of a New Transnational Islamist Movement in Malaysia", *Al-Jami'ah: Journal of Islamic Studies* 47/1 (2009), 92.

²¹ The Members of Hizb al-Tahrir in Britain, *The Method to Re-Establish the Khilafah*, 81.

²² Karagiannis - McCauley, "Hizb Ut-Tahrir al-Islami: Evaluating the Threat Posed by a Radical Islamic Group That Remains Nonviolent", 325-326.

lideri olan Humeyni'ye halifelik görevini teklif etmiş; ancak Humeyni her iki seferde de HT'nin bu talebini görmezden gelmiştir. Humeyni'nin bu tavrından sonra, HT üyeleri, Humeyni'yi Amerikan ajanı ve İran İslam Cumhuriyetini ise İslami olmayan bir devlet olarak görmeye başladılar.²³ Benzer bir teklif, 1990'lı yılların ortasında Afganistan'da fiili olarak devlet başkanı olan Molla Ömer'e de yapılmış; ancak Molla Ömer de bunu reddetmiştir.²⁴ HT'nin hem Humeyni hem de Molla Ömer'e böyle bir teklifte bulunması, benimsemiş olduğu stratejisinin bir gereği olarak değerlendirilebilir. Bilindiği üzere HT'nin küresel hilafet idealindeki aşamalardan birisi, yetkili kişilerden yardım talep etmek suretiyle hilafeti tekrar canlandırmaktır. HT'nin İran'da başarıyla sonuçlanmış devrime liderlik eden Humeyni'ye ve Afganistan'da yönetime geçen Molla Ömer'e halifelik teklif etmesi, yardım talep etme stratejisinin bir gereği olarak değerlendirilebilir.

İslam dünyasında kapsayıcı bir İslam devleti ve bütün Müslümanların çatısı altında toplanacağı bir Hilafet sisteminin tekrardan kurma isteği birçok gruba ortak ideolojisi ve hedefidir. Bu ideolojik temeller ve hedefler, bugün faaliyet gösteren çok sayıda İslamcı grup arasında paylaşılabilirken, belirlenen hedeflere ulaşma yöntemleri farklılaşabilmektedir. Aslında, birçok İslamcı grup, küresel ümmeti (dünyadaki Müslümanları) Batı'nın tahakkümünden kurtarmak için halifeliğin (hilafet veya İslam Devleti) yeniden kurulması ve şeriatın (İslam hukuku) tam olarak uygulanması gerektiği konusunda hemfikirdir. Ancak bu hedeflere nasıl ulaşılabileceği konusunda fikir birliği içinde oldukları söylenemez.²⁵ Bazı gruplar, arzulanan hedeflere ulaşmak için doğrudan mevcut yönetimlere karşı cihad edilmesi gerektiğini ifade ederken; bazıları da İslami bir yaşam tarzını halka benimsetmek yoluyla amaçlarına ulaşmaya çalışmaktadır. Bazı gruplar, zaman içerisinde radikalleşerek şiddet bir araç olarak kullanmışlardır. HT gibi bazı hareketler ise şiddetle aralarına mesafe koyarak daha farklı yollarla Hilafeti ve İslam devletini tekrardan kurmaya çalışmışlardır. HT'nin diğer radikal gruplardan ayrıldığı temel alanlardan birisi, şiddet konusuna yaklaşımıdır. HT'nin söylemlerine ve faaliyetlerine bakıldığında şiddet ile aralarına mesafe koyduklarını görebiliriz. HT'ye göre şiddet, bir siyasi değişim metodu değildir. Başka bir deyişle, hilafetin tekrar kurulmasının yöntemi askeri mücadele değildir. HT, şiddet kullanmama gerekçesini peygamberin İslam dinini yaymadaki metoduna bağlamaktadır. Onlara göre İslam Peygamberi, ilk etapta fiziksel mücadeleye girmemiş, daha çok Mekke'nin pagan kültürünü eleştirerek mücadele etmiştir.²⁶

Bir dönem HT'nin Birleşik Krallıktaki sorumlusu olan Jalaluddin Patel'in, kendisiyle yapılan röportajda şiddet kullanımı ve cihad ile ilgili sorulara verdiği cevaplar, HT'nin bu konudaki tavrını göstermesi açısından önemlidir. Patel'in ifadesiyle HT'ye göre cihad, ancak halife tarafından ilan edilebilecek bir durumdur. Bu nedenle, mevcut grup liderleri, siyasi mücadele aracı olarak şiddet içeren yöntemleri benimseyemezler. Hizb-ut Tahrir için şiddet içeren yöntemler benimsemek, grubun ideolojisini terk etmesi veya yeniden yorumlaması anlamına gelir. Savunma amaçlı bir cihad söz konusu olduğunda herhangi

²³ Jelaluddin Patel, "Inside Hizb ut-Tahrir: An Interview with Jalaluddin Patel, Leader of the Hizb ut-Tahrir in the UK" (Görüşmecisi: Abedin Mahan, Görüşme 2005).

²⁴ Fahlesla Münabari, "Hizbut Tahrir Indonesia: The Rhetorical Struggle for Survival", *Islam in The Contention: Rethinking Islam and State in Indonesia* (Jakarta: The Wahid Institute, 2010), 182.

²⁵ Elisa Orofino, "Framing, New Social Identity and Long-Term Loyalty. Hizb Ut-Tahrir's Impact on Its Members", *Social Movement Studies*, (2020), 1.

²⁶ The Members of Hizb al-Tahrir in Britain, *The Method to Re-Establish the Khilafah*, 68-69.

bir makamdan izin veya onaylama alınmasına gerek yoktur. Ancak, saldırı anlamında bir cihad için halifenin cihad ilan etmesi gerekiyor. Dolayısıyla cihad etmek için halifenin olması şarttır. Bu nedenle günümüzde bir halife olmadığına göre, cihad adı altında şiddet kullanmak doğru değildir.²⁷ Bazı araştırmacılara göre, HT'nin cihad konusundaki bu tavrı radikalleşmeyi engellemektedir. HT'nin Güneydoğu Asya'daki faaliyetleriyle ilgili çalışmalar yürüten Mohamed N. M. Osman, HT'nin benimsemiş olduğu cihad anlayışının "terörizm için ters bir taşıma bandı" (a reverse conveyor belt for terrorism) işlevi gördüğünü ifade eder.²⁸ HT'nin saldırı şeklindeki cihadı Halifenin iznine bağlaması, -en azında hilafetin kuruluşuna kadar olan süre için- kendi üyelerinin radikalleşmesini engelleyici bir fonksiyon gördüğü söylenebilir.

2.4. HT'nin Küresel Ağı

HT'nin ilk etaptaki çalışma sahasına bakıldığında, küresel bir hedeften ziyade yerel bir çalışma alanının belirlendiği söylenebilir. Her ne kadar İslam'ı küresel bir ideoloji olarak kabul etse de HT, ilk zamanlarda küresel ölçekli bir çalışma metodu yürütme hedefinde olmamıştır. Burada hareketin kademeli bir yayılma stratejisi benimsediği görülmektedir. Küresel anlamda bir davet için önce İslam Devletinin kurulması gerektiği fikri benimsenmiştir. HT'ye göre bütün dünya İslam'a davet için uygun yerlerdir fakat halkı İslam'ı din olarak kabul ettiği için davete İslami beldelerden başlamak gerekir. İslami beldelerin bir parçası olan Arap beldeleri, İslam kültürünün temel unsurlarından biri ve aynı zamanda Kur'an ve Hadis'in dili olan Arapçayı konuştuklarından dolayı davete buralardan başlamak daha önceliklidir.²⁹

Erken dönemde Ürdün, Suriye ve Lübnan'da ve daha sonra diğer Müslüman bölgelerde faaliyet yürüten HT, daha sonra nispeten Müslümanların azınlıkta olduğu Avrupa ülkelerinde de örgütlendi. Bu coğrafyaların yanı sıra Orta Asya, Rusya, Pakistan ve Endonezya gibi yerlerde önemli bir örgütsel yapıya ulaştı.³⁰ HT'nin uluslararası bir ağa sahip olması en-Nebhânî döneminde başlamıştır. 1960'lı yıllarda birçok Ortadoğu ülkesinde HT'nin şubeleri açıldı. Nebhânî'nin 1977 yılında vefat etmesinin ardından yerine geçen Aldulkadim Zellum ile birlikte HT'nin kurumsallaşma ağı Batı'da daha belirgin olmuştur. Zellum döneminde HT, kendi ülkelerinde kovuşturmayla tabi tutulan veya daha iyi imkânlara ulaşmak için batı ülkelerine göç eden üyeler aracılığıyla, İngiltere, Avustralya ve ABD gibi ülkelerde örgütlenmiştir.³¹ Avrupa'nın birçok ülkesinde kendi ideolojisini yaymak adına faaliyet yürüttüğü bilinen HT'nin Müslümanların azınlıkta olduğu ülkelerdeki ilk şubesi 1960'larda Batı Almanya'da kurulmuştur. HT üyeleri, daha sonra 1986'da İngiltere'de, 2000'de ise Danimarka'da örgütlenmiştir. Bunların yanı sıra,

²⁷ Patel, "Inside Hizb ut-Tahrir: An Interview with Jalaluddin Patel, Leader of the Hizb ut-Tahrir in the UK " (Görüşme 2005).

²⁸ Mohamed Nawab Mohamed Osman, "Reviving the Caliphate in the Nusantara: Hizbut Tahrir Indonesia's Mobilization Strategy and Its Impact in Indonesia", *Terrorism and Political Violence* 22/4 (14 Eylül 2010), 616.

²⁹ HT Komisyon, *Hizb-ut Tahrir*, 25.

³⁰ Siddiqui, "The Doctrine of Hizb ut- Tahrir", 7.

³¹ Mohamed Nawab Mohamed Osman, "The Transnational Network of Hizbut Tahrir Indonesia", *South East Asia Research* 18/4 (2010), 737-738.

Hollanda, Fransa ve Ukrayna'da HT'nin şubeleri bulunmaktadır. HT'nin Avrupa Kıtası dışında, Avustralya, ABD ve Kanada'da faaliyet yürüttüğü bilinmektedir.³²

HT'nin Merkez Medya Ofisi'nin web sitesine bakıldığında, HT'nin faaliyet yürüttüğü ülkelerin iki başlık altında toplandığı görülmektedir. "İslami Beldeler" adı altında halkın çoğunluğunun Müslüman olduğu ülkeler sıralanırken (Afganistan, Bangladeş, Endonezya, Fas, Filistin, Irak, Türkiye Kenya, Lübnan, Malezya, Tanzanya, Pakistan, Tacikistan, Özbekistan, Mısır, Sudan, Suriye, Tunus, , Ürdün); "Batı" başlığı altında ise Müslümanların azınlıkta olduğu ülkeler sıralanmaktadır (Almanya, Amerika, Avustralya, Belçika, Britanya, Danimarka, Fransa, Hollanda, İsveç, Kanada, Rusya ve Ukrayna).³³ Bu durum, HT'nin hedeflediği İslami Devlet ve Hilafet için uluslar arası bir yapılanma ağı kurduğunu ve aynı anda farklı kıtalarda faaliyet yürüttüğünü göstermektedir. HT, günümüzde 45 farklı ülkede faaliyet yürüten bir partidir.

HT ile ilgili bu genel bilgilerden sonra, çalışmamızda HT'nin faaliyet gücü üzerinde karşılaştırma yapacağımız Özbekistan ve Türkiye'deki yapılanma ve faaliyetlerine kısaca değineceğiz.

3. Hizb-ut Tahrir Özbekistan

Ekim 1917 devriminden sonra, Bolşevik yönetiminin dini inanç ve pratikler konusundaki politikası başta İslam olmak üzere din karşıtı bir stratejinin temelleri atıldı. Bolşevik Yönetimin uyguladığı politikalar sonucunda şeriat mahkemeleri ve dini okullar kapatılmış, vakıf topraklarına el konulmuştur.³⁴ SSCB döneminde, Orta Asya'da bir taraftan ateizm ve materyalizm propagandasıyla İslam'ın doktrinel boyutuna saldırılmış, diğer taraftan da İslami yaşam tarzına yönelik baskı politikaları yürütülmüş ve söz konusu politikalar belli ölçüde de başarıya ulaşmıştır. Bu kapsamda dini bilgi kaynaklarına ulaşım engellenmiş, bu durum da teolojik anlamda bir boşluğun doğmasına neden olmuştur.³⁵ Özbekistan'da halkın % 92'sinin kendisini Müslüman olarak tanımlamasına karşın nüfusun neredeyse yarısının hiç dini eğitimi almamış olması³⁶ Sovyet yönetiminin politikaları sonucu oluşan teolojik boşluğun boyutunu göstermesi açısından önemli bir veridir. Söz konusu bu teolojik boşluk, birçok dini harekete, bu alanı kendi anlayışları çerçevesinde doldurma imkânı sunmuştur.

Sovyetler Birliğinin din politikası çerçevesinde halkın inancını yaşamasına yönelik olumsuz tutumu ve bir devlet politikası olarak ateizmi dayatması, Orta Asya'daki birçok Müslümanın kendi dinini rahat bir şekilde yaşaması engellemiştir. Süreç içerisinde halkın dini bilgiye ulaşımı gittikçe zorlaşmıştır. Bu durum, dini bilgiye aç bir kesimin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte dinin yaşanması ve ona ait bilgilerin edinilmesinin önündeki engeller de ortadan kalkmıştır. Oluşan bu yeni ortam birçok dini hareketin ilgisini çekmiştir. Birçok dini-politik hareket, söz konusu coğrafyada

³² Houriya Ahmed - Stuart Hannah, *Hizb ut-Tahrir: Ideology and Strategy* (London: The Centre for Social Cohesion (CSC) Publication, 2009), 61.

³³ Detaylı bilgi için bkz: <http://www.hizb-uttahrir.info/tr/> Erişim: 09.09.2020

³⁴ Ghoncheh Tazmini, "The Islamic Revival in Central Asia: A Potent Force or a Misconception?", *Central Asian Survey* 20/1 (2001), 64.

³⁵ M. Turgut Demirtepe, "Orta Asya'da Radikalizm, Otokrasi ve Terör", *Terörizm: Terör, Terörizm ve Küresel Terörle Mücadelede Ulusal ve Bölgesel Deneyimler*, ed. İhsan Bal (Ankara: USAK Yayınları, 2006), 258.

³⁶ Didier Chaudet, "Hizb Ut-Tahrir: An Islamist Threat to Central Asia?", *Journal of Muslim Minority Affairs* 26/1 (Nisan 2006), 115.

etkin birer aktör olmak için çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Bu hareketlerden birisi de Hizb ut-Tahrir'dir.

HT'nin fikirleri, 1970'li yılların sonlarında bölgedeki yükseköğretim kurumlarında okumak üzere Ürdün ve Filistin'den gelen öğrenciler aracılığıyla gelmiş ancak dönemin şartlarından dolayı etkisi sınırlı kalmıştır. 1992'de tekrar etkin olmaya başlayan HT, 1995 yılında bölgeye gelen Ürdünlü aktivistlerin Fergana vadisindeki çalışmalarıyla etkinliğini arttırmıştır. Kısa süre içerisinde Kırgızistan, Kazakistan ve Tacikistan gibi komşu ülkelere de yayılmıştır.³⁷

Burada yeri gelmişken Fergana vadisi ile ilgili birkaç hususa değinmekte yarar var. Fergana vadisi, birçok dini-politik grubun faaliyet yürüttüğü bir bölgedir. Dini-politik grupların bu bölgede faaliyet yürütmesinde Fergana vadisinin Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'ın sınırlarının birleştiği bir bölge olması önemli bir etkidir. Söz konusu bu Bölgede bu üç ülkenin toprakları bulunmaktadır. Örneğim, Celalabad ve Oş şehirleri Kırgızistan'a, Namazgah, Andican ve Fergana şehirleri Özbekistan'a Sogd bölgesi ise Tacikistan'a bağlıdır. Bölgede toprağı bulunan devletlerin yürüttüğü politikalar neticesinde ortaya çıkan ayrılık ve çatışmalar, bölgeyi istikrarsızlaştırmıştır. Fergana vadisindeki şehirlerin merkezi idarelere uzak olması, bölgenin istikrarsız bir yapıya sahip olması ve burada faaliyet yürüten grupların üç ülkeye de kolaylıkla geçebilmeleri, Fergana vadisinin dini-politik hareketler için uygun bir bölge haline getirmiştir. Bu bölgede faaliyet yürüten yapılardan birisi de HT olmuştur.

HT'nin kıdemli üyelerinden birisi olan Abdullah Robin, Karagiannis'in kendisiyle yaptığı görüşmede, 1990'ların sonunda Özbekistan, Hizb-ut Tahrir'in Orta Asya'daki faaliyetlerinin merkezi haline geldiğini ifade etmektedir.³⁸ HT lider merkezli bir yapılanma olduğu için, faaliyet tarzı ve mesajı konusunda kurucusunun fikirlerine önem vermektedir. Bu nedenle faaliyet yürüttüğü ülkelerde benzer mesajlar benzer yollarla verilmeye çalışılmaktadır. Özbekistan'daki faaliyetlerine bakıldığında, bildiri, kitapçık ve broşür dağıtma, ders halkaları aracılığıyla üyelerini eğitime ve yeni üye toplama, internet sitesi aracılığıyla kendi görüşlerini yayma gibi bir stratejiyi takip ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim HT'nin Özbekistan'da devlet tarafından takibe alınması, HT üyelerinin dağıttığı bildirilerin emniyet güçlerinin eline geçmesinden sonra başlamıştır.³⁹

HT, Özbek yetkililerinin bu gruba karşı tedbirler almaya başladığı 1998 yılına kadar, Ferghana vadisinde faaliyet yürüten militan gruplarla karşılaştırıldığında az bilinen bir örgüttü. Dolayısıyla HT, devlet tarafından baskıyla karşılaşmadan önce kendi yapılarını organize etme ve harekete geçirme fırsatı bulmuştur. Bu durum, Özbek yetkililerinin HT'nin yükselişine karşı yürüttüğü faaliyetlerin önleyici olmaktan ziyade tepkisel olduğunu göstermektedir. 1999 yılında Başkan Kerimov'a karşı girişilen suikast girişiminden HT de sorumlu tutulmuş ve bu tarihten sonra HT üyelerine yönelik baskılar artmıştır. Söz konusu bu baskılar sadece HT üyelerini değil; onların ailelerine, arkadaşlarına ve akrabalarına da yansımıştır. 2005 yılının mayıs ayının ortalarında Başkan Karimov, grubun Ferghana vadisindeki Andizhan kentindeki ayaklanmaları organize

³⁷ Baran, *Hizb ut-Tahrir: İslam's Political Insurgency*, 77.

³⁸ Emmanuel Karagiannis, "Political Islam in Uzbekistan: Hizb Ut-Tahrir al-Islami", *Europe-Asia Studies* 58/2 (Mart 2006), 264.

³⁹ <http://www.hizb-turkiye.com/pdf/YAY-6JKIIG.pdf> (erişim:16.10.20)

ettiğini ve bunun ülkeyi yeni bir istikrarsızlık aşamasına götürdüğünü iddia etti.⁴⁰ Özbek yetkililerin yaptığı operasyonlarda, tutuklananlar arasında çok sayıda HT üyesinin olması, bazı kaynaklar tarafından, Hükümetin, HT ile terör eylemleri arasında bilinçli bir şekilde bir bağ kurma çabası olarak değerlendirilmiştir.⁴¹

Özbekistan'da 1998 yılında dini-politik gruplara yönelik artan devlet baskısı, bu sürece kadar dağınık halde faaliyet yürüten küçük grupların bir çatı altında toplanmasıyla militer ve politik bir güç olarak Özbekistan İslami Hareketi (ÖİH) ortaya çıkmıştır. ÖİH, Cuma Namangi ve Tahir Kerimov tarafından kurulmuştur. Cuma Namangi daha önce Afganistan'da Sovyet ordusunda savaşmış birisidir. Yoldaşev ise, bölgedeki İslami faaliyetlerde ön plana çıkmış bir figürdür. ÖİH, silahlı bir mücadele ile ülkedeki Kerimov rejimini yıkmak ve onun yerine bir İslam devleti kurmayı kendisine temel hedef olarak belirlemiş bir yapılanmadır. ÖİH gibi HT'de Özbek yönetimini yıkarak yerine radikal bir İslam devleti kurmayı amaçlamaktadır. Fakat HT, söz konusu hedefe ulaşmada kullanılan araçlar noktasında ÖİH'de ayrılmaktadır. Amaçları bakımında HT ile ÖİH benzer özelliklere sahip olmalarına karşın; Hizb-ut Tahrir'in söz konusu amaca ulaşmak için benimsemiş olduğu strateji ve metot, onu, ÖİH'den farklılaştırmaktadır. HT, mevcut sistemi değiştirmek için şiddete başvurmayı redderek, savaşla değil, sözlü tebliğ ile bu amaca ulaşmayı hedeflemektedir.⁴²

HT Özbekistan'da illegal bir şekilde faaliyet yürüttüğü için HT'nin Özbekistan'daki müntesip sayısı ile ilgili net bir bilgi söz konusu değildir. HT liderleri Özbekistan'da en az 80.000 bağlılarının olduğunu iddia etmektedirler.⁴³ HT Merkez medya ofisi, 2015 yılında, Özbekistan hapishanelerinde 6000'den fazla Hizb-ut Tahrir üyesi olduğunu, bunların birçoğu da 1999'dan beri cezaevlerinde olduğunu ifade etmektedir.⁴⁴ Birçok analist ve gözlemciye göre, bölgedeki en önemli İslamcı gruplardan birisi olan⁴⁵ HT'nin Özbekistan'daki müntesip sayısının ne kadar olduğunu net bir şekilde tespit etmek zordur.

4. Hizb-ut Tahrir Türkiye

HT'nin aktif olmaya çalıştığı ülkelerden birisi de 1517-1924 yılları arasında İslam dünyasına halifelik etmiş olan Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra kurulmuş olan Türkiye'dir. HT'nin Türkiye'ye yönelik ilk faaliyetleri 1960'lı yıllarda parti ideolojisini burada yaymak için gönderilen Ürdünlü öğrenciler aracılığıyla başlamıştır. Bu üyeler ile tanışan Ercüment Özkan, HT'nin Türkiye'deki faaliyetleri noktasında önemli rol oynamıştır. Özkan, HT ile tesadüfen tanıştığını, bir süre sonra da Türkiye yöneticisi olduğunu ifade etmektedir. 1967 yılında 10 Nisan'ı 11 Nisan'a bağlayan gece yapılan polis baskını sonucunda birçok HT üyesiyle birlikte gözaltına alınan Özkan, HT davasında yargılanıp hapis cezası aldıktan sonra kendisinin "dokuz talakla bu gruptan boşandım" şeklindeki ifadesiyle HT'den ayrılmıştır.⁴⁶ Özkan'ın HT'den ayrılmasında yaşadığı fikri

⁴⁰ Karagiannis - McCauley, "Hizb Ut-Tahrir al-Islami: Evaluating the Threat Posed by a Radical Islamic Group That Remains Nonviolent", 316-322.

⁴¹ Demirtepe, "Orta Asya'da Radikalizm, Otokrasi ve Terör", 272.

⁴² Demirtepe, "Orta Asya'da Radikalizm, Otokrasi ve Terör", 263.

⁴³ Raffi Khatchadourian, "Letter From Uzbekistan", *The Nation*, (03 Ocak 2002).

⁴⁴ "Özbekistan'daki Zorba Kerimov Rejiminin Yeni Cürümleri", *Hizb ut Tahrir Merkezi Medya Ofisi* (2015).

⁴⁵ International Crises Group, *Radical Islam in Central Asia: Responding to Hizb ut-Tahrir* (2003).

⁴⁶ Abdullah Burak Bircan - Mehmet Kürşat Atalar, *Ercüment Özkan ile İslami Hareketler Üzerine Söyleşi* (Ankara: Anlam Yayınları, 1997), 138-141.

uyuşmazlıklar etkili olmuştur. Bu konudaki fikri uyuşmazlıklarını kendisiyle yapılan söyleşide detaylıca ifade etmektedir. HT'nin siyasal anlamdaki her şeyin İngilizlerin eliyle olduğunu düşünmeleri, katı bir şekilde Şafii mezhebini takip etmeleri (Ebu Hanife'ye İmam-ı azam demelerine itiraz etmeleri), Hadis'lere aşırı bağlılıkları, En-Nebhani'nin "Nasıl ki İslam ilk defa ana dili Arapça olan ve Arap kavmi arasında devlet olmuşsa, ikinci defa devlet haline gelmesi de, yine anadili Arapça olan, Arapların yaşadığı yerlerde olur." şeklindeki düşüncesinin olması gibi konularda yaşadığı fikri ayrılık,⁴⁷ Özkan'ın HT'den ayrılmasında etkili olmuştur.

Özkan'ın HT'den ayrılmasından sonra, Türkiye sorumluluğuna Ahmet Salih el-Ali getirilmiştir. Ahmet Salih el Ali'nin 1969 yılında yakalanmasından sonra Türkiye sorumluluğuna 1985 yılında yakalanan ve hapis cezası alan Esad Mustafa Mansur getirilmiştir.⁴⁸

HT, Türkiye'de 1960'lı yıllarda devlet büyüklerine, gazetecilere, yazarlara posta yoluyla İslami bir devlet kurulması gerektiğini bildiren beyannameler göndermesiyle gündeme gelmiştir. HT, özellikle yoksul semtlerdeki dükkân ve iş yerlerinin kapılarının altından bildiriler bırakmaktaydı. Bu dönemde yaşanan önemli hususlardan birisi de Demirel ve İnönü gibi devlet adamlarına açık mektuplar yazılması ve bu mektupların dolaşımının sağlanmasıydı. Söz konusu mektup ve bildirimlerin, Türkiye'nin mevcut hali ile Batı'nın bir maşası olduğu, Batı'nın amacının ise İslamı yok etmek olduğu, bu nedenle Müslümanların birleşip Hilafete dayalı bir İslam Devleti kurmaları önerilmekteydi.⁴⁹

HT üyelerinin bu eylemlerinden sonra, Ankara'da farklı üniversitelerde okuyan Türkiye ve Ürdün vatandaşı olan bazı öğrenciler gözaltına alınmış bazıları için de arama kararı çıkartılmıştır. Bu süreçte HT militanları, "Hilafet'in kurulması tüm Müslümanlar için zorunludur" şeklinde bildiriler dağıtmaya devam etmiştir. Hatta dönemin İçişleri Bakanı Faruk Sükan'a *Siyasi Yorum* başlıklı bir kitapçık bile göndermişlerdir. HT liderleri Ağustos 1967'de tutuklandı ve HT faaliyetleri kısa bir süre devam ettikten sonra grup sessizleşti ve gündemden düştü. Ancak Türkiye'de sessizliğe gömülen HT, varlığını sürdürmeye devam etti. 1985 ve 1986 yıllarında Ankara, İstanbul ve Çorum'da "Hizb ut- Tahrir Anayasası" başlıklı kitapçıklar dağıtan 42 kişi yakalandı. Şubat 2000'de, polis, Nevşehir'de hükümet binasına patlayıcı yerleştiren bir kişi tutukladı. Türkiye Hizbullahı üyesi olduğundan şüphelenilen bu kişi, birkaç HT militanının kimliklerini bilmesine rağmen aslında bağımsız hareket etmişti. Polis, itirafından derlenen bilgiler kullanılarak, yedi farklı şehirde 72 kişiyi tutukladı. Bir ay sonra, dönemin *emiri* Ahmet Kılıçkaya, HT'ye üye olmaktan tutuklandı. Ekim 2001'de, içişleri bakanlığı, içlerinde grubun emiri olan Remzi Özerin de bulunduğu birçok HT üyesini tutukladı. 2003 yılında ise HT Emir'i Yılmaz Çelik'in de aralarında olduğu 93 kişi tutuklandı.⁵⁰

2000'li yılların başında, HT'nin Türkiye'deki ana gündemini, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmeye yönelik politikalarının eleştirilmesi oluşturmaktaydı. HT, Türkiye'nin AB'ye girmemesi için propaganda yapmaktaydı. Türkiye'nin AB'ye girmek adına ümmetten uzaklaştığını belirtiyordu. Ekim 2003'te AB Komisyonunun Türkiye'nin büyük

⁴⁷ Detaylı bilgi için bkz: Bircan - Atalar, *Ercüment Özkan ile İslami Hareketler Üzerine Söyleşi*, 142-144.

⁴⁸ Hulusi Şentürk, *İslâmcılık: Türkiye'de İslâmî oluşumlar ve siyaset*, 2011, 295.

⁴⁹ Alev Erkilet, *Orta Doğu'da Modernleşme ve İslami Hareketler* (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2015), 157.

⁵⁰ Ruşen Çakır, "The Rise and Fall of Turkish Hizb ut-Tahrir", *The Challenge of Hizb ut-Tahrir: Deciphering and Combating Radical Islamist Ideology*, ed. Zeyno Baran (Washington DC: The Nixon Center, 2004), 37.

ilerleme kaydettiğini ifade eden raporundan sonra HT broşürler dağıtarak AB'ye katılmamaya davet ediyordu. Başbakanı Müslümanların çıkarına aykırı hareket etmekle suçlamaktaydı.⁵¹

HT, 2005 yılında yaptığı bir açıklama ile Türkiye Vilayetini kurduğunu açıklamıştır. Hareketin sorumluluğuna Yılmaz Çelik getirilmiştir. HT'nin Türkiye vilayeti yapılanması aslında resmi olarak kurulmuş bir yapılanma değildir. Başka bir ifadeyle, devletin yetkili organları tarafından böyle bir yapılanmanın Türkiye'de kurulmasına resmi olarak izin verilmemiştir. Buradaki resmen kuruldu ifadesi HT örgütü açısından bir resmi kuruluş sürecidir. HT'nin Türkiye vilayetinin kurulduğu yönündeki açıklamalarından sonra aynı yıl 2 Eylül tarihinde Cuma namazı çıkışında Fatih Camisinde yaptığı eylemle kamuoyunda ses getirmiştir. Tekbirlere eşliğinde 300-500 kişilik bir grup bir araya gelmiş, grup adına HT Türkiye sorumlusu Yılmaz Çelik 24 sayfalık bir açıklama yapmıştır. Söz konusu açıklamada Hilafetin yeniden getirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Grup daha sonra topluca yürümek isteyince polis müdahale etmiş ve grup dağılmıştır. 2009 yılında 23 ilde eş zamanlı bir şekilde HT'ye yönelik bir operasyon başlamış ve bu operasyonda 200 kişi gözaltına alınmıştır.⁵² Son olarak, 22 Eylül 2020'de Antalya emniyeti tarafından 14 HT üyesi gözaltına alınmıştır. Gözaltına alınanlardan 11 kişi hakkında tutuklama kararı verilmiş, 3 kişi de (ikisi adli kontrol şartıyla) serbest bırakılmıştır.⁵³

5. HT'nin Etkinliğinin Farklılaşmasının Parametreleri

Bu bölümde, aynı ideoloji ve hedefleri olmasına rağmen HT'nin, Türkiye ile kıyaslandığında, Özbekistan'da niçin daha başarılı olduğu; başka bir ifadeyle Özbekistan'a nazaran niçin Türkiye'de görece daha başarısız olduğu sorusu üzerinde durulacaktır.

Toplumsal hareketlerde olduğu gibi, dini bir söyleme sahip olan grupların/partilerin yayılmasında da birçok faktör etkili olabilmektedir. Örgütsel yapıların yayılmasında grubun ideolojisinin gücü, faaliyet alanının sosyal yapısı, kültürü, ekonomik yapı, uluslararası roller, mevcut kurumsal yapıların gücü, sosyo-politik değişim-dönüşümler, vb. gibi birçok etken önemli rol oynayabilmektedir.

Dini bir söyleme sahip olan HT'nin başarısında/başarısızlığında da bu hususların birçoğu etkili olmuştur. Ancak biz burada "Teolojik Boşluk" ve "İdeolojik Boşluk" olarak ifade ettiğimiz iki husus üzerinden bir değerlendirme yapacağız. Burada elbette indirgemeci bir tutum sergilemek gibi bir niyetimiz yok. Söz konusu bu iki husus dışında da etkili olan birçok faktör sayılabilir. Dolayısıyla bu iki husus üzerinden bir karşılaştırma yapmamız, olgunun sadece bu iki etkenle sınırlı olduğu anlamına gelmemektedir.

5.1. Teolojik Boşluk

HT'nin Orta Asya'da başarılı olmasında çeşitli faktörlerin etkisi bulunmaktadır. Sosyo-ekonomik şartların kötü olması, siyasi baskı, Sovyetler Birliğinin çöküşünü takip eden ideolojik boşluk, Sovyet yönetimi tarafından yürütülen ateizm politikasının sona ermesiyle birlikte halkın İslam'ı öğrenme arzusu, din hizmetlerini yürütecek ve halka dini

⁵¹ Baran, *Hizb ut-Tahrir: İslam's Political Insurgency*, 36.

⁵² Şentürk, *İslâmcılık*, 297.

⁵³ "Tutuklamalar İle Ne Bizi Korkutabilirsiniz Ne de Hilafeti Engelleyebilirsiniz", www.hizb-turkiye.com (Erişim 16 Ekim 2020).

bilgiyi öğretecek kalifiye eleman ihtiyacı,⁵⁴ resmi din görevlilerinin HT'lilere ideolojik cevap vermekte yetersiz görünmeleri,⁵⁵ HT'nin halkın kafasındaki sorulara kapsamlı ve anlaşılması kolay yanıtlar sunması⁵⁶ özellikle genç nüfusun din konusunda yeterli düzeyde bilgi sahibi olmamaları, sağlıklı bir şekilde yürütülen bir din eğitiminin olmaması ve halkın bu konuda yeterli düzeyde bilgi sahibi olmaması⁵⁷ vb. hususlar, birçok hareket gibi HT'nin de bu coğrafyada başarılı olmasını sağlayan nedenler olarak sayılabilir.

Sovyet yönetimi tarafından uygulanan din politikası neticesinde, İslam dini ile ilgili teolojik bilgi yoksunluğu durumu söz konusu olmuştur. Bu durum, halkın büyük çoğunluğunun Müslüman olduğu Özbekistan'da, dini bilgiye ulaşma noktasında zorlukların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dini bilgiyi üretilen kurumların azlığı bu alandaki sorunu daha büyütülmüştür. Özbekistan'ın oluşan bu teolojik boşluğu dolduracak kadrolarının olmayışı, HT gibi grupların bu alanı kendi fikirleri doğrultusunda doldurmasını kolaylaştırmıştır.

HT'nin İngiltere sorumlusu olan Jalaluddin Patel ile yapılan röportajda kendisine HT'nin niçin Orta Asya'da güçlü olduğu sorulunca, Patel, bu durumun nedeni olarak, HT'nin çağrısının niteliği ve Orta Asya halklarının tarihi olmak üzere iki nedeni olduğunu ifade etmiştir. Sovyetler Birliğinin, İslam'ı baskı altına almasının sonucu olarak halkta bu yönde bir ihtiyacı doğurması, HT'nin bu alanlarda faaliyet yürüterek etkili olmasını sağlamıştır.⁵⁸ Khusnidinov, Orta Asya'da radikal dini grupların yayılmasında, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bölgede var olan ideolojik boşluk; Sovyet yönetimi sırasında oluşturulan "Orta Asya Müslüman Kurulu'nun" değişen duruma hemen tepki vermemesi; halkın gözünde popüler din adamlarının kendilerini İslamcı ilan edenlerle yer değiştirmesi ve bunun sonucunda klasik İslam'ın temel ilkelerinin yanlış yorumlanması; halkın İslami bilgiyi öğrenme arzusundan yararlanmak isteyen uluslararası gruplar tarafından aşırı dini yayınların geniş çapta yayılması; jeopolitik ve paralı amaçlarını din ile maskeleyen çeşitli grup ve mezheplerden yabancı misyonerlerin akını; bölgedeki aşırılık yanlısı hareketlerin narkotik ve silah ticareti yoluyla kendilerini finanse etmelerine izin veren geçirgen sınırlar; bölgedeki bazı devletlerin artan radikalliğe karşı ihmalkâr davranması gibi hususların etkili olduğunu ifade etmektedir.⁵⁹ Tüm Orta Asya ülkeleri için geçerli olan bu faktörler, kuşkusuz Özbekistan için de geçerlidir. Söz konusu ortamda Özbekistan da payına düşeni almış ve burada da birçok grup etkin olmuştur.

Sovyetler Birliğinin dini hayata yönelik yasaklayıcı tavrı, hem halkın dini ibadetlerini yapabileceği cami sayısının hem de din eğitimi veren kurumların sayısının çok sınırlı kalmasına neden olmuştur. Bu durum halkın dini hayatını derinden etkilemiştir. Sovyetler Birliğinin din politikası ibadethane ve teolojik bilgi açısından bir boşluk doğurmuştur. Bağımsızlık sonrası Özbekistan'da cami ve din eğitimi veren

⁵⁴ Zeyno Baran, *The Challenge of Hizb ut-Tahrir: Deciphering and Combating Radical Islamist Ideology*. (Washington DC: The Nixon Center, 2004), ix-xi.

⁵⁵ Chaudet, "Hizb Ut-Tahrir", 115.

⁵⁶ Baran, *Hizb ut-Tahrir: Islam's Political Insurgency*, 71.

⁵⁷ Bukatcha Akimjan Kzy, "Yeni Dini Akımların Orta Asya Gençliği Üzerindeki Etkileri ve Din Eğitiminin Rolü", *Gelecek Vizyonlar Dergisi* 2/4 (2018), 37.

⁵⁸ Patel, "Inside Hizb ut-Tahrir: An Interview with Jalaluddin Patel, Leader of the Hizb ut-Tahrir in the UK" (Görüşme 2005).

⁵⁹ Zukhriddin Khusnidinov, "The Uzbek Response", *The Challenge of Hizb ut-Tahrir: Deciphering and Combating Radical Islamist Ideology*, ed. Zeyno Baran (Washington DC: The Nixon Center, 2004), 40.

kurumların sayısındaki artış, buradaki talebi gözler önüne sermektedir. Sovyet döneminde sadece 89 caminin bulunduğu Özbekistan'da bağımsızlıktan sonraki bir yıl içinde bu sayı 5.000'e yükselmiştir. Benzer şekilde, 1990'da 119 dini enstitü varken, yaklaşık on yıl sonra, sayının 2.000'in üzerine çıkması⁶⁰ bu alanda oluşan boşluğun giderilmesine yönelik bir çaba olarak değerlendirilebilir. Söz konusu bu faaliyetler aynı zamanda Sovyet döneminde dini yaşayış ve bilgi alanında oluşan boşluğun boyutunu da göstermektedir. Özetle ifade edecek olursak; tüm Orta Asya'da olduğu gibi, Özbekistan'da da Sovyet yönetiminin uyguladığı din politikası sonucunda ortaya çıkan "teolojik boşluk" HT'nin burada etkili olmasında önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür.

HT'nin, Özbekistan'la kıyaslandığında, Türkiye'de görece daha zayıf kalmasında, Özbekistan'daki gibi teolojik alanda bir yoksunluğun yaşanmıyor olması etkili olmuştur. Halkı Müslüman olmasına rağmen 1991 yılına kadar devam eden Sovyet yönetiminin uyguladığı din politikasının sonucu olarak Özbekistan'da İslami teoloji alanında ciddi bir boşluk oluşmuştur. Bu boşluk farklı din yorumlarına sahip parti ve grupların burada faaliyet yürütmesini kolaylaştırmıştır.

Türkiye'de bir taraftan ülkenin tamamında kurumsallaşan Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla din hizmetlerinin yürütülmesinin yanı sıra yaygın eğitim ile halkın dini bilgiye ulaşması sağlanırken, diğer yandan entelektüel düzeyde de ilahiyat fakülteleri aracılığıyla teolojik bilginin üretilmesi ve yayılması sağlanmaktadır. Türkiye laik bir devlet olmakla birlikte devlet bağlı bir kurum olarak Diyanet İşleri Başkanlığını kurmakla, dinin bilgi ve ibadet boyutlarının tek elden kontrol edilmesini sağlamak istemiştir.⁶¹ Devletin, İmam Hatip Okulları ve İlahiyat fakülteleri aracılığıyla din eğitimi vermesi, HT'nin önemli uluslararası kaynaklarına karşı, muhafazakâr ve alt sınıf ailelerin çocuklarının eğitimini etkilemelerini ve buradan üye kazanmalarını engelleyen bir faktör olmuştur.⁶² Türkiye'de din eğitiminin devlet eliyle yapılmasının yanı sıra her kesime hitap edebilecek dini içerikli kitap ve dergi basan yayınevlerinin faaliyet yürütmesi,⁶³ halk arasında dini bilgi konusunda bir boşluğun oluşmasını engellemiştir.

Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla din hizmetlerinin yürütülmesinin yanı sıra belli seviyelerde dini bilginin öğretilmesi da önemli bir etken olarak değerlendirilebilir. Diyanetin Türkiye'deki organizasyonel yapısında bakıldığında en ücra yerleşim yerlerinde bile din hizmetlileri atanmaktadır. Bu görevliler halkın ibadetlerini yerine getirmesinde öncülük etmenin yanı sıra dini bilginin halka ulaşmasını da sağlamaktadır. Diyanetin gerek yetişkinlere gerekse gençlere yönelik kursları, düzenlediği ders halkaları, halkın dini bilgiye ulaşmasını kolaylaştırmaktadır. Bu durum, HT tarzı grupların, Asya veya Avrupa ülkelerinde olduğu gibi teolojik boşluktan yararlanarak faaliyet yürütme imkânını kısıtlamıştır. Yılmaz, İngiltere, Özbekistan ve Mısır üzerinden karşılaştırmalı bir analiz yaptığı çalışmada, HT'nin Mısır'da yaygınlık kazanmamasında ülkelerin kendi özel konumlarına atıfta bulunur. Yılmaz'a göre, Mısır'da, İngiltere ve Özbekistan'ın aksine, "teolojik yoksunluk" olmadığı için HT'nin

⁶⁰ Baran, *Hizb ut-Tahrir: Islam's Political Insurgency*, 71.

⁶¹ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan yayınları, 2011), 592-595.

⁶² Çakır, "The Rise and Fall of Turkish Hizb ut-Tahrir", 39.

⁶³ Yılmaz, "The Varied Performance of Hizb ut-Tahrir: Success in Britain and Uzbekistan and Stalemate in Egypt and Turkey", 514.

burada tutunamamıştır.⁶⁴ Benzer bir durum Türkiye için de geçerlidir. Türkiye’de Diyanet ve okullarda Din eğitimi kapsamında verilen derslerle halkın dini bilgi ihtiyacı karşılanarak bu alanda bir yoksunluğun oluşması engellenmektedir.

5.2. İdeolojik Boşluk

Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte Orta Asya’da doğan “ideolojik boşluk”, HT’nin burada taraftar bulmasını kolaylaştıran bir diğer faktördür. HT’nin genelde Orta Asya’da özelde ise Özbekistan’da faaliyet yürüttüğü döneme bakıldığında, ideolojik olarak köklü değişimlerin yaşandığı dönem olduğu görülür. 1922 yılında kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, 25 Aralık 1991’de Mihail Gorbaçov’un istifa etmesinin ardından birliği teşkil eden ülkelerin bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte dağılmıştır. Yaklaşık 70 yıl süren Sovyet yönetiminin son bulmasıyla birlikte tüm Orta Asya’da olduğu gibi Özbekistan’da da ideolojik bir boşluk doğmuştur. Sosyalizme dayalı bir sistemle yönetilen Sovyetlerin yerine cumhuriyete dayalı yeni yönetim sistemleri benimsenmiştir. Bu durum, halk arasında siyasal sistem anlamında yıllardır süregelen bir yönetsel geleneğin oluşmasını engellemiştir. Bu tarz geçiş dönemlerinde siyasal kültürün henüz halk nezdinde yeterince kök salmamış olması, HT’nin İslam Devleti ve Hilafet idealine inananların sayısını arttırıcı bir sebep olarak değerlendirilebilir.

Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte Orta Asya’da bağımsız devletler ortaya çıksa da bu devletlerin henüz siyasal bir yönetim gelenekleri oluşmuş değildi. Devletin yeni olması, devlet otoritesinin ülkenin her tarafında tam anlamıyla tesis edilmesini engellemiştir. Özellikle merkeze uzak olan Fergana gibi bölgelerde devlet otoritesi henüz tam anlamıyla sağlanamamıştır. Bu durum, bölgede devlet dışı aktörlerin faaliyet yürütmesini kolaylaştırmıştır. Bu aktörler, devletin otoritesinin tam anlamıyla tesis edilememesini fırsat bilerek bu alanlarda örgütlenmişlerdir.

Buna karşın Türkiye’de Orta Asya ülkelerindekilere kıyasla çok daha kökleşmiş bir siyasal sistem geleneğinin olduğu görülebilir. Türkiye’de cumhuriyet rejimi 1923 yılında ilan edilmiş ve günümüze kadar bu şekilde devam etmiştir. Bu durum, halkta siyasal bir geleneğin oluşmasını sağlamıştır. Böyle bir geleneğin oluştuğu bir yerde, ülkenin mevcut yönetim sistemini yıkıp yerine yeni bir yönetim tarzı kuracağını iddia eden yapıların halk tarafından benimsenmesi, ideolojik boşluk ve karmaşanın yaşandığı yerlere göre daha güçtür. Dolayısıyla HT’nin Türkiye’deki örgütsel gücünün Özbekistan’a göre çok daha cılız kalmasında, Türkiye’de siyasal bir geleneğin oluşmuş olmasının etkili olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra devlet otoritesinin bütün bölgelerde caydırıcı bir düzeyde tesis edilmiş olması da bu tarz yapıların gücünü kısıtlayan bir diğer faktör olmuştur.

Sonuç

HT’nin Özbekistan ve Türkiye’deki etkinliğine baktığımızda, her ülkenin kendi şartlarının, HT’nin o ülkedeki örgütlenmesine etkide bulunduğu görülmüştür. HT’nin yayılmasında onun ideolojisinin güçlü olması önemli bir rol oynamış olabilir ancak bu yayılmayı sadece onun ideolojisinin güçlülüğüyle açıklamamız imkânsızdır. Şayet sadece tek faktör ideolojisinin gücü olsaydı, HT’nin Özbekistan ve Türkiye’de aynı başarıyı elde etmesi gerekirdi. Ancak kıyaslama yapıldığında, HT’nin Özbekistan’daki görece başarısını Türkiye’de göstermediği görülmektedir.

⁶⁴ Yılmaz, “Radical Muslim Politics from Comparative Perspective: Theological Deprivation as the Major Source of Hizb ut- Tahrir’s Influence”.

HT'nin Özbekistan'daki etkinliğini Türkiye'de gösterememesinde teolojik alandaki ihtiyacın Diyanet İşleri Başkanlığı ve İlahiyat fakülteleri aracılığıyla doldurulması etkili olmuştur. Türkiye'de dini bilgi alanında Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla halka dini bilginin ulaştırılması, halk arasında teolojik bilgi alanında bir boşluğun oluşmasını engellemektedir. Öte yandan Türkiye'de din eğitiminin İmam Hatip Okullarından başlayarak İlahiyat Fakültelerinde devam ediyor olması, dini bilginin üretimi ve yayılmasında kilit bir rol üstlenmiştir. Türkiye'nin kendi entelektüellerini yetiştiriyor olması, ithal fikirlerin halk arasında yayılmasını engellemiş, bu da HT gibi grupların fikirlerinin yaygınlık kazanmasını engellemiştir. 1991 yılında Sovyetler Birliğinin dağılmasında kadar, Orta Asya'da, Sovyet Yönetimi tarafından dini hayatı kısıtlayıcı birtakım politikaların yürütülmüş olması, Özbekistan'da teolojik alanda ciddi boşlukların oluşmasına neden olmuştur. Bu "teolojik yoksunluk" durumu, HT gibi grupların buralarda faaliyet yürütmesini kolaylaştırmıştır. Türkiye'de, Orta Asya'daki gibi bir "teolojik yoksunluk" durumunun söz konusu olmaması, HT'nin Türkiye'de etkisini azaltmıştır. Başka bir deyişle, dini bilgi alanındaki beşerî sermaye olarak Özbekistan'a göre Türkiye'nin daha güçlü olması, HT'nin buradaki etkinliğini kısıtlamıştır.

HT'nin Türkiye'de Özbekistan'a göre daha zayıf kalmasında etkili olan bir diğer faktör, Türkiye'de yerleşmiş bir yönetim sisteminin olmasıdır. Özbekistan'ın, Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanmasına karşın; Türkiye'de, zaman zaman darbelerle akamete uğratılsa da yerleşmiş bir demokrasi geleneğinin olduğu görülür. Türkiye'deki bu yerleşmiş gelenek, ülkede rejimi değiştirmeye yönelik söylemlerin görece daha az taraftar bulmasını sağlamıştır.

Kaynakça

- Ahmad, İrfan. *Hindistan'da İslamcılık ve Demokrasi -Cemaat-i İslami'nin Dönüşümü-*. çev. Uğur Gezen. İstanbul: Açılım Kitap, 2015.
- Ahmed, Houriya - Hannah, Stuart. *Hizb ut-Tahrir: Ideology and Strategy*. London: The Centre for Social Cohesion (CSC) Publication, 2009.
- Akimjan Kyzy, Bukatcha. "Yeni Dini Akımların Orta Asya Gençliği Üzerindeki Etkileri ve Din Eğitiminin Rolü". *Gelecek Vizyonlar Dergisi* 2/4 (2018), 31-39. <https://doi.org/10.29345/futvis.41>
- Baran, Zeyno. *Hizb ut-Tahrir: İslam's Political Insurgency*. Washington DC: The Nixon Center, 2004.
- Baran, Zeyno. *The Challenge of Hizb ut-Tahrir: Deciphering and Combating Radical Islamist Ideology..* Washington DC: The Nixon Center, 2004.
- Bedirhan, Yaşar. "Değişen Orta Asya ve Kafkaslarda Radikal Unsurların Yükselişi". *EÜSBED* 4/2 (2011), 439-456.
- Bircan, Abdullah Burak - Atalar, Mehmet Kürşat. *Ercüment Özkan İle İslami Hareketler Üzerine Söyleşi*. Ankara: Anlam Yayınları, 1997.
- Chaudet, Didier. "Hizb Ut-Tahrir: An Islamist Threat to Central Asia?" *Journal of Muslim Minority Affairs* 26/1 (Nisan 2006), 113-125. <https://doi.org/10.1080/13602000600738822>
- Commins, David. "Taqi al-Din al-Nabhani and the Islamic Liberation Party". *The Muslim World* 81/3-4 (1991), 194-211.
- Çakır, Ruşen. "The Rise and Fall of Turkish Hizb ut-Tahrir". *The Challenge of Hizb ut-Tahrir: Deciphering and Combating Radical Islamist Ideology*. ed. Zeyno Baran. 37-39. Washington DC: The Nixon Center, 2004.
- Demirtepe, M. Turgut. "Orta Asya'da Radikalizm, Otokrasi ve Terör". *Terörizm: Terör, Terörizm ve Küresel Terörle Mücadelede Ulusal ve Bölgesel Deneyimler*. ed. İhsan Bal. Ankara: USAK Yayınları, 2006.

- <https://books.google.com.tr/books?id=6hSQtREe72IC&printsec=frontcover&hl=tr#v=onepage&q&f=true>
- Elmas, Yusuf. *Hizbu't-Tahrir ve Ercümend Özkan'ın Siyasî ve Dini Görüşleri*. Fırat üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Erkilet, Alev. *Orta Doğu'da Modernleşme Ve İslami Hareketler*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2015.
- Faruki, Süha Tacî. *Hizbu't-Tahrir ve Hilafet*. çev. Hasan Aktaş. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1998.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan yayınları, 10. Basım, 2011.
- Hizb-ut Tahrir. *Hilafet Devleti'nin Anayasa Tasarısı*. Hizb-ut-Tahrir neşriyatı, 2006. <http://www.hizb-turkiye.com/pdf/YAY-KVziUE.pdf>
- Høigilt, Jacob. "Prophets in Their Own Country? Hizb al-Tahrir in the Palestinian Context". *Politics, Religion & Ideology* 15/4 (2014), 504-520. <https://doi.org/10.1080/21567689.2014.965692>
- HT Komisyon. *Hizb-ut Tahrir*. Beyrut: Dar'ul Ummah, 2010.
- HT Komisyon. *Hizb-ut Tahrir'In Değiştirme Metodu(Menhac)*. Beyrut: Dar'ul Ummah, 2009.
- International Crises Group. *Radical Islam in Central Asia: Responding to Hizb ut-Tahrir* (2003). <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/central-asia/uzbekistan/radical-islam-central-asia-responding-hizb-ut-tahrir>
- Karagiannis, Emmanuel. "Political Islam in Uzbekistan: Hizb Ut-Tahrir al-Islami". *Europe-Asia Studies* 58/2 (Mart 2006), 261-280. <https://doi.org/10.1080/09668130500481444>
- Karagiannis, Emmanuel - McCauley, Clark. "Hizb Ut-Tahrir al-Islami: Evaluating the Threat Posed by a Radical Islamic Group That Remains Nonviolent". *Terrorism and Political Violence* 18/2 (2006), 315-334. <https://doi.org/10.1080/09546550600570168>
- Khatchadourian, Raffi. "Letter From Uzbekistan". *The Nation*. <https://www.thenation.com/article/archive/letter-uzbekistan/>
- Khusnidinov, Zukhriddin. "The Uzbek Response". *The Challenge of Hizb ut-Tahrir: Deciphering and Combating Radical Islamist Ideology*. ed. Zeyno Baran. 40-50. Washington DC: The Nixon Center, 2004.
- Köse, Ali. "Hizbü't-Tahriri'l-İslami". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 18, 1998.
- Mohamed Osman, Mohamed Nawab. "Reviving the Caliphate in the Nusantara: Hizbut Tahrir Indonesia's Mobilization Strategy and Its Impact in Indonesia". *Terrorism and Political Violence* 22/4 (14 Eylül 2010), 601-622. <https://doi.org/10.1080/09546553.2010.496317>
- Münabari, Fahlesa. "Hizbut Tahrir Indonesia: The Rhetorical Struggle for Survival". *Islam in The Contention: Rethinking Islam and State in Indonesia*. 169-213. Jakarta: The Wahid Institute, 2010.
- Orofino, Elisa. "Framing, New Social Identity and Long-Term Loyalty. Hizb Ut-Tahrir's Impact on Its Members". *Social Movement Studies*, 1-18. <https://doi.org/10.1080/14742837.2020.1722629>
- Orofino, Elisa. "The Appeal of Vocal Islamism in the West: The Case of Hizb Ut-Tahrir Vis-à-Vis Its Competitors". <https://doi.org/10.5281/ZENODO.3346726>
- Osman, Mohamed Nawab Mohamed. "Hizbut Tahrir Malaysia: the Emergence of a New Transnational Islamist Movement in Malaysia". *Al-Jami'ah: Journal of Islamic Studies* 47/1 (2009), 91-110. <https://doi.org/10.14421/ajis.2009.471.91-110>
- Osman, Mohamed Nawab Mohamed. "The Transnational Network of Hizbut Tahrir Indonesia". *South East Asia Research* 18/4 (2010), 735-755. <https://doi.org/10.5367/sear.2010.0018>
- Önal, Recep. "Dinde Tekelci Söylemin Çağdaş Bir Yansıması Olarak Hizbü't-Tahrir El-İslâmî ve Kelâmcılara Bakışı". ed. Özcan Güngör. Ankara: Sageya, 2019.
- Patel, Jelaluddin. "Inside Hizb ut-Tahrir: An Interview with Jalaluddin Patel, Leader of the Hizb ut-Tahrir in the UK" (Görüşmeci: Abedin Mahan, Görüşme 2005). <https://jamestown.org/interview/inside-hizb-ut-tahrir-an-interview-with-jalaluddin-patel-leader-of-hizb-ut-tahrir-in-the-uk/>

- Siddiqui, Mateen. "The Doctrine of Hizb ut- Tahrir". *The Challenge of Hizb ut-Tahrir: Deciphering and Combating Radical Islamist Ideology* . ed. Zeyno Baran. 1-32. Washington DC: The Nixon Center, 2004.
- Şentürk, Hulusi. *İslâmcılık: Türkiye'de İslâmî oluşumlar ve siyaset*, 2011.
- Tazmini, Ghoncheh. "The Islamic Revival in Central Asia: A Potent Force or a Misconception?" *Central Asian Survey* 20/1 (2001), 63-83.
- The Members of Hizb al-Tahrir in Britain. *The Method to Re-Establish the Khilafah*. London: Al-Khilafah Publications, 2000.
- Yılmaz, İhsan. "Radical Muslim Politics from Comparative Perspective: Theological Deprivation as the Major Source of Hizb ut- Tahrir's Influence". *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi* 6/23 (2010), 99-117.
- Yılmaz, İhsan. "The Varied Performance of Hizb ut-Tahrir: Success in Britain and Uzbekistan and Stalemate in Egypt and Turkey". *Journal of Muslim Minority Affairs* 30/4 (2010), 501-517.
- Hizb ut Tahrir Merkezi Medya Ofisi. "Özbekistan'daki Zorba Kerimov Rejiminin Yeni Cürümleri". 2015. Erişim 15 Ekim 2020. <http://www.hizb-uttahrir.info/tr/index.php/yay%C4%B1nlar/%C3%B6zbekistan/5586.html>
- www.hizb-turkiye.com. "Tutuklamalar İle Ne Bizi Korkutabilirsiniz Ne de Hilafeti Engelleyebilirsiniz". Erişim 16 Ekim 2020. <http://www.hizb-turkiye.com/index.php?p=basinAciklamasi&s=tutuklamalar-ile-ne-bizi-korkutabilirsiniz-ne-de-hilafeti-engelleyebilirsiniz&id=639>